

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 384-404

OSMANLI ŞİİR DİLİNİN GELİŞİMİNDE DEVŞİRME ETKİSİ

Muhsin Macit

Prof. Dr, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(muhsinm@anadolu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-7379-8293/Prof. Dr., Anadolu University Open Education
Faculty Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 15.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atıf/Citation

Macit, Muhsin (2023), "Osmanlı Şiir Dilinin Gelişiminde Devşirme Etkisi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 384-404.

Macit, Muhsin (2023), "The Effect of Devshirme on The Development of The Ottoman Poetry Language", Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 384-404.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Osmanlı Şiir Dilinin Gelişiminde Devşirme Etkisi

Özet

Osmanlı Devleti'nin kendi tebaası olan Hristiyan çocukları belli bir program doğrultusunda toplamak, eğitmek ve yeteneklerine uygun biçimde istihdam etmek üzere geliştirdiği devşirme sistemi, genellikle Osmanlı üst yönetiminde görevlendirilen seçkinlere yönelik yorumlarla gündeme gelir. Konuyla ilgili kaynak ve vesika çeşitliliğine rağmen Mimar Sinan gibi birkaç istisna dışında devşirmelerin Osmanlı kültür ve sanat hayatındaki rolleri üzerinde pek durulmaz. Doğrusu şiir dışındaki sanat dallarında eser veren bir hattatın, nakkaşın, musikişinasın veya mimarın devşirme olup olmadığı üzerinde durulmaması doğaldır. Fakat şiir dile dayalı bir sanat olduğu için bir devşirmenin sonradan öğrendiği dilde varlık gösterip nitelikli eserler üretmesi dikkate değer bir durumdur. Tezkirelerde Abdullahoğlu diye takdim edilen şairlerin sayısı dikkat çekicidir. Devşirmelerin ve kökenleri devşirme ailelere dayanan diğer şairlerin Osmanlı şiir dilinin klasik estetik anlayış çerçevesinde biçimlenmesindeki rolleri göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Çünkü divan şairleri arasında devşirmelerden başka Osmanlı çiftçisi veya köylüsü ile doğrudan ilişkisini bildiğimiz herhangi bir zümre yoktur. Özellikle atasözleri ve deyimlerle örülü şiir tarzıyla çığır açan Necâtî Bey ile Türkî-i Basit deneyimiyle sıra dışı bir hamle yapan Edirneli Nazmî'nin Osmanlı şiir diline katkıları Türk dili tarihi açısından çok önemlidir. Dolayısıyla devşirmelerin dil edinim süreçlerinin nasıl işlediği ve devşirme şairlerin Osmanlı şiir dilinin gelişimine ne gibi katkı yaptıkları sorularına eşzamanlı cevap aranması gerekir. Bu makalede bilhassa Türkçeyi doğal ortamlarda öğrenen devşirme veya devşirme kökenli şairlerin taşradan merkeze taşıdıkları folklorik malzeme ile yeniçeri ve kuloğlu zümresinin merkezden taşraya aktardıkları edebî birikimin Osmanlı şiir diline katkısı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devşirme, Abdullahoğlu, Kuloğlu, Necâtî Bey, Türkî-i Basit, Edirneli Nazmî, Yeniçeri.

The Effect of Devshirme on The Development of The Ottoman Poetry Language

Abstract

The devshirme system, which was developed by the Ottoman Empire to collect, train and employ Christian children, who were its subjects, in line with a certain program, usually comes to the fore with comments directed to the elites assigned to the Ottoman upper management. Despite the diversity of sources and documents on the subject, with a few exceptions like Mimar Sinan, the role of devshirme in Ottoman cultural and artistic life is not emphasized much. In fact, it is natural not to dwell on whether a calligrapher, muralist, musician or architect who works in arts other than poetry is a devshirme. However, since poetry is an art based on language, it is remarkable that a devshirman can be present in the language he has learned and produce quality works. The number of poets presented as Abdullahoğlu in the biographies is remarkable. The role of devshirme and other poets whose origins are based on devshirme families in shaping the Ottoman poetry language within the framework of classical aesthetic understanding cannot be ignored. Because among the divan poets, there is no group that we know directly related to the Ottoman farmer or villager other than the devshirme. The contributions of Necâtî Bey, who broke new ground with his poetry style woven with proverbs and idioms, and Nazmî from Edirne, who made an extraordinary move with his Türkî-i Simple experience, to the Ottoman poetry language are very important in terms of Turkish language history. Therefore, it is necessary to seek answers together to the questions of how the language acquisition process of the devshirme works and how the devshirme poets contributed to the development of the Ottoman poetic language. In this article, the contribution of the folkloric material carried by the devshirme or devshirme origin poets, who learned Turkish in natural environments, to the Ottoman poetry language, and the literary accumulation that the janissary and kuloğlu group transferred from the center to the provinces will be discussed.

Keywords: Devshirme, Abdullahoğlu, Kuloğlu, Necâtî Bey, Türkî-i Basit, Edirneli Nazmî, Janissary.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari teşkilatının biçimlenmesinde ve evriminde devşirme sisteminin ne anlam ifade ettiği ve sistemin nasıl işlediği günümüze kadar yerli ve yabancı tarihçiler tarafından incelenmiştir. Devşirme sistemi, genellikle Osmanlı bürokrasisinde ve daha çok da üst yönetiminde görev alan seçkinlere yönelik yorumlarla popülerlik kazanmıştır. Hem akademik araştırmalarda hem de kurmaca eserlerde devşirme bürokratların Osmanlı toplumundaki ayrıcalıklı konumuna ve kökenlerine dair sıkça gönderme yapılmasına rağmen farklı mesleklerde istihdam edilen devşirmeler arasında şiir, hat, nakış ve musiki gibi sanat dallarında temayüz edip Osmanlı kültür ve sanatına olağanüstü katkı sağlayan sanatkarlar, Mimar Sinan gibi birkaç istisna dışında müstakil araştırmalara konu olmamıştır. Devşirmelerin ihtida ve ad değiştirme süreçleri, dil edinim biçimleri ve ana dillerinden başka bir dilde yani Türkçe şiir söylemedeki olağanüstü başarıları üzerinde pek durulmamıştır.

Bilindiği üzere devşirmelerin Türkçeyi öğrenme süreçlerinde takip edilen iki yol vardır. Bunlardan ilki Osmanlı Sarayı'nda istihdam edilmek üzere seçilenlerin tâbi olduğu Enderun'un eğitim ve öğretim programıdır. İkincisi ise doğrudan Anadolu ve Rumeli'de çiftlik sahibi veya az da olsa sıradan köylü ya da esnaf Türk ailelerin hizmetine verilenlerin takip ettiği doğal öğrenme usulüdür. Bu makalede ikinci yolu takip ederek Osmanlı kimliği edinen devşirmelerin Türk şiir dilinin klasik estetik anlayış doğrultusunda biçimlenmesine nasıl katkı sağladıkları sorusuna cevap aranacaktır. Çünkü kaynakların "Türk'e verilen", "Türk üstüne yazılan" gibi sıfatlarla nitelendirdiği devşirmelerden başka divan şairleri arasında Osmanlı çiftçisi ve köylüsü ile doğrudan ilişkisinin olduğunu bildiğimiz herhangi bir zümre yoktur. Dolayısıyla Osmanlı taşrasının söz varlığının merkeze taşınmasında devşirme şairlerin payı vardır. Türk üstüne yazılan devşirmelerin bir kısmı yetenekleri ve Osmanlı Sarayı'nın ihtiyaçları doğrultusunda zaman içinde Enderun'a alınmakla birlikte çoğu Yeniçeri Ocağı'nda görevlendirilmiştir. Başlangıçta evlenmelerine izin verilmeyen yeniçerilerin, Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1518) bu yasağın tavsamasıyla birlikte onların soyundan gelen çocukları "kuloğlu" unvanıyla başta askerlik olmak üzere çeşitli mesleklerde istihdam edilmiştir. Yeniçeri ve kuloğlu zümresinden şairler aracılığıyla da Osmanlı saray çevresinin biçimlendirdiği estetik anlayışa uygun söz varlığı Osmanlı taşrasına taşınmıştır. Dolayısıyla devşirmeler ve onların çocukları Osmanlı taşrasıyla merkezin edebî birikiminin harmanlanmasında taşıyıcı rolü üstlenmişlerdir. Ayrıca devşirmeler bizzat ürettikleri eserler, Farsçadan yaptıkları çeviriler ve hamî (patron) sıfatıyla tercüme faaliyetlerine verdikleri desteklerle Osmanlı şiir dilinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu makalede bilhassa Türkçeyi doğal ortamlarda öğrenen devşirme veya devşirme kökenli şairlerin taşradan merkeze taşıdıkları folklorik malzeme ile yeniçeri ve kuloğlu zümresinin merkezden taşraya aktardıkları edebî birikimin Osmanlı şiir diline katkısı tartışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Devşirme Uygulaması

Osmanlı Devleti'nin kendi tebaası olan Hristiyan çocukları belli bir program doğrultusunda toplamak, eğitmek, yetiştirmek ve yeteneklerine uygun biçimde istihdam etmek üzere geliştirdiği devşirme usulünün kökeni, tam olarak ne zaman başladığı ve nasıl kurumsallaştığı hususundaki görüşler farklı olmakla birlikte 1383-1387 tarihleri arasında başlayıp II. Murat döneminden itibaren (1421-1451) süreklilik kazandığına ve ihtiyaç duyuldukça konulan yeni hükümlerle güncelleştirildiğine dair ortak bir kanaat vardır (Özcan 1994: 254-257; Beydilli 2013: 450-462).

Osmanlı kroniklerinde, *Âşık Paşazade Tarihi*'nden Mehmet Neşri'nin *Cihânnümâ*'sına kadar pek çok eserde kuruluş devirlerindeki pençik (penç ü yek= beşte bir) uygulaması devşirme sisteminin temel referansı olarak yinelenmiş ve yinelenen bu anekdot yeniçeriliğin kuruluşuyla ilgili çalışmalarda da alıntılanmıştır. Sıkça atfı yapılan bu anlatıya göre II. Murat

zamanında savaş esirlerinden beşte birini alıp padişaha getirdiklerinde Çandarlı Halil Hayrettin Paşa “Bunları Türk’e virelüm, Türkçe öğrensünler. Sonra getürelüm yeniçeri olsun (lar).” demiş. Neşri anlatımını şöyle sürdürür:

Bes öyle idüp yevmen fe-yevmen yeniçeri ziyâde oldu. Evvel Türk’e iledüp bir niçe yıl Türk kullanur. Hem Türki öğrenüp hem müslimân olur. Andan kapuya getirüp ak börk geyürüp adını yeniçeri kodılar. Bes yeniçeri Murâd Gâzî zamanında ihdâs oldu (Mehmed Neşri 2008: 91-92).

Osmanlı Devleti’nin merkez ve taşra teşkilatının gereksinimleri doğrultusunda dört yılda bir, bazen beş, altı veya yedi yılda bir olmak üzere yaşı sekiz ile yirmi arasında değişen çocuk veya gençler devşirilirdi. Daha ziyade Rumeli’deki Üsküp, İştîp, Köstendil, Prizren, Görice, Samakov, Prebol, Taşlıca, Ergirikasrı, Yanya, Pirlepe, İškodra, Ohri, İpek, Dukakin, Novasin, Manastır, Mostar, İzvornik, Böğürdelen, Horpeşte gibi şehirlerde ve bu şehirlerin kırsal bölgelerinde yerleşik Arnavut, Boşnak, Bulgar, Hırvat, Rum ve Sırp çocuklarının tercih edildiği bilinmektedir. Fakat başlangıçta daha ziyade Rumeli’deki Hristiyan ailelerin çocuklarıyla sınırlı bir uygulama özelliği taşıyan devşirme sisteminin çerçevesi zamanla genişletilerek Anadolu’da yaşayan Hristiyan ailelerin çocukları da sisteme dahil edilmiştir (Özcan 1994: 254-257).

Yeniçeri Ağasının yönetiminde devşirme işlemlerini gerçekleştiren görevliler ferasetli ve insan tanıma sanatında hünerli kişiler arasından seçilirdi. Albert Howe Lybyer’in deyişiyle “Usta at canbazlarının attan anladığından daha çok, yetenekli çocuktan anlayan görevliler” marifetiyle devşirilecek çocuklar belirlenirdi (1987: 56-60). Bu çocukların devşirilme sürecinde kimi zaman keyfi uygulamalar olmakla birlikte uyulması gereken kurallar vardı. Soylu ailelerden, papazlardan üç ve üçten fazla erkek çocuğu olanlardan en sağlıklı ve kuvvetli olan bir erkek çocuk alınırdı. İki erkek çocuğu olan ailelerden sağlıklı ve kuvvetli olan bir erkek çocuk alınırken tek çocuğu olanlar ise devşirmeden muaf tutulurdu (Uzunçarşılı 1988: 17). Ailelerin genellikle gelecek kaygısı ve daha rahat yaşama imkân ve ihtimalinden ötürü çocuklarının devşirilmesi hususunda istekli davrandıkları bilinmekle birlikte kimi zaman itirazların da olduğu anlaşılmaktadır. Aynı aileden iki çocuğun devşirilmemesi gerektiğine dair bir kural olmasına rağmen Sokullu Mehmet Paşa’nın annesinin çocuk devşirmek üzere tayin edilen Osmanlı memurlarını bir kez daha karşısında görünce küçük oğlunu vermemek için aradığı hâl çaresi ve bu iş için görevlendirilen Ahmet Bey’e gösterdiği tepki bir annenin yaşadığı travmayı çok iyi yansıtır:

Vâveylâ vâesefâ, henüz rahât-ı rûhum ve sermâye-i fütûhum merhem-i sine-i pür-yârem ve pâre-i ciğer-i sad-pârem nûr-ı dîde-giryânım ve sürûr-i sine-sûzânım olan büyük oğlumun âteş-pâre-i firâkı şeh-r-bend-i cân-ı müştâkı ser-te-ser ihrâk itmiş iken hâlâ gözlerim nûr-ı ve rûh-ı pür-fütûhum huzûr-ı olan küçük oğullarım didemden dûr ve sadr-ı sînemden mehcûr olıcak bir dahi gülistân-ı cihânda güle bakmak mümteni’âtdan ve mâtem-serây-ı rûzgârdan zindegânî ummak makûle-i muhâlâtdan olur. /... / Hâlâ müşâhede-i cemâllerinden dîde-i peder ü vâlide dûr olıcak devlet ü izzet-i rûzgârı gerek Bîşr’e gerek Hâlid’e virsünler, ciğer-küşelerim benim kenârımdan dûr ve kurretü’l-aynlarım çeşm-i cihân-bînimden mehcûr olduktan sonra gerek ölsünler ve gerek pâdişâh dirligiyle dirilsünler. Evvel cân andan cihân, cümlesi benim katımda yeksândur. (Nahifî 2019: 152-153).

Nahifî Mehmet Efendi’nin (ö.1609-10), Sokullu Mustafa Paşa’nın hayat hikâyesini anlattığı *Cevâhirü’l-Menâkıb* adlı eserinin başında Sokullu Mehmet Paşa’nın annesine atfederek anlattığı bu anekdot, eserin asıl konusunu oluşturan Mustafa Paşa’nın devşirilme süreciyle ilgili yazarın kattığı diğer kurgusal öğelerle birlikte dönemin bürokratik işleyiş tarzıyla çelişir gibi görünse de çok dillendirilmeyen bir hususa işaret etmesi bakımından önemlidir. Çünkü diğer Osmanlı kaynaklarında devşirilen çocukların ailelerinin, hatta beklenenin aksine annelerinin bile itirazına rastlanmaz. Bu bakımdan Nahifî’nin anlatısı istisnai özellik taşır.

Yerel yöneticiler ve merkezden görevlendirilen bürokratlar, kimi zaman keyfi uygulamalar olmakla birlikte, çerçevesi kanunnamelerle belirlenmiş kurallar doğrultusunda devşirilen çocukların kimlik bilgilerini iki nüsha olarak eşkâl defterine kaydederdiler. Bu defterlerden biri devşirme memurunda, diğeri devşirme çocukları Edirne ve İstanbul'a getiren sürücüde bulunur ve bu görevli yüz, yüz ellışer veya iki yüzer kişiden oluşan devşirme sürüsünü bu defterle birlikte teslim ederdi. Bu defterlerde "sürü" diye nitelendirilen devşirmelere kolayca ayırt edilebilmeleri için kızıl aba denilen lokma dikişli kırmızı üst dolması ile onun altına sarı renkte iç dolması yaptırılıp giydirilirdi (Uzunçarşılı 1988: 18, 28).

Devşirilen çocuk ve gençler İstanbul'da belirlenen Hristiyan ailelerin yanında birkaç gün dinlenip ilk şaşkınlığı üzerlerinden attıktan sonra kıyafet ilmüne vakıf görevliler eşliğinde fiziki özellikleri dikkate alınarak çeşitli hizmetlerde istihdam edilmek üzere ayrılırdı. İlk bakışta göz dolduranlar Enderun'da eğitilmek üzere doğrudan sarayda görevlendirilirdi. Geri kalanı Anadolu ve Rumeli'de belirlenen çiftçi ailelerin hizmetine verilerek onların yanında Türkçeyi, İslami esasları ve görgü kurallarını öğrenirdi. Daha sonra Edirne, Galatasaray, İbrahim Paşa (bir ara İskender Çelebi) saraylarında bedenî ve ruhî kabiliyetlerini geliştirecek dersler ve talimler görürlerdi. Bunlara "acemi oğlanları" denilirdi. Acemi oğlanları, buradaki belirli talim ve terbiyeden sonra "çıkma" adıyla ayrılarak çeşitli askerî birlikler içerisine dağıtılır, üstün yetenekli olanlar ise daha yüksek seviyede bir eğitime tabi tutulmak üzere Enderun'a alınır.

Bu sürece tabi tutulmadan Enderun'a alınanların eğitim ve terbiyeleriyle yeniçeri sınıfına ayrılanların karşılaştıkları durumlar doğal olarak farklıydı. Saray hizmeti için ayrılıp Enderun'da tahsil ve terbiyesini tamamlayanlar kabiliyetlerine göre Topkapı Sarayı'nın çeşitli birimlerinde ve yönetimin en üst kademelerinde istihdam edilirdi (Graf 2017: 29-58). El sanatlarına yatkın olanlar ise becerilerini geliştirmek üzere o zanaat dalında yetkin ustaların hizmetine verilirdi. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Sarayı'ndaki sanatkârların önemli bir kısmı devşirme usulüyle temin edilenler arasından yetişmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde D 9706/4 numarayla kayıtlı bulunan 1545 tarihli bir ehl-i huref defterinde sanatkârların önemli bir kısmının, yaklaşık üçte ikisinin milliyeti ya da aslen nereli olduğu belirtilmiştir. Kaydı tutulan 776 zanaatkârın bulunduğu teşkilatta, milliyeti veya şehri bilinen 510 kişinin çoğu devşirmedir (Yaman 2008: 501-534). Bu tablo Osmanlı Sarayı'nın himayesinde çalışmalarını sürdüren zanaatkârlar arasında devşirmelerin oranını göstermesi bakımından önemlidir.

İhtida ve Ad Değişirme Süreçleri

Devşirilen çocuk ve gençlerin yüz, yüz ellışer veya iki yüzer sürüler hâlinde Edirne veya İstanbul'a getirildikleri ifade edilmişti. Bu insan sevkıyatı Osmanlı kroniklerinde ve diğerklasik dönem kaynaklarında sistemin kendi geleneği içinde sıra dışı sayılabilecek hiçbir olaydan söz edilmeden ve her şey hayatın olağan akışına uygunmuş gibi anlatılır. Bu anlatış biçimi modern zamanların Türk tarihçileri tarafından da tevarüs edilmiş gibidir. Şöyle ki konuyla ilgili ilk çalışmalardan biri olan *Tarih-i Askerî-i Osmani*'de Ahmed Cevad Paşa ne "Yeniçerilerin Sûret-i İhdâsı" başlıklı fasılda (Ahmed Cevad Paşa 2021: 89-91) ne de "Acemi Oğlanları-Devşirme Kanunu" başlıklı bölümde (Ahmed Cevad Paşa 2021: 189-193) Osmanlı kroniklerinde anlatılanların dışında göç sırasında yaşananlara ve ad, din, dil değişirme ritüellerine dair modern zamanların hassasiyetlerine karşılık gelebilecek bir ayrıntıya yer verir. Oysa Avrupalı gezgin ve elçilerin tuttıkları notlarda ve yazdıkları raporlarda devşirme sürecinin zoraki gerçekleştirilen bir uygulama olduğu, ailelerin hoşnutsuzluğu ve devşirilen çocukların kaçma teşebbüsleri dillendirilir. Nicolas de Nicolay devşirme uygulamasını "acımasız ve içler acısı bir zorbalık" olarak nitelendirir (2014: 187). Bilhassa Kanuni döneminde İstanbul'u ziyaret eden seyyahların devşirmelerin karşılaştıkları sorunlar ve çektikleri sıkıntılara dair anlattıkları olaylar, Osmanlı belgelerine sadece birer

asayiş sorunu olarak yansır. Devşirme meselesi, akademik çevrelerce daha çok siyasi ve askerî tarih açısından incelendiği için sistemin temel öznesi olan çocukların devşirilme süreçlerinde karşılaşmış olabilecekleri muhtemel sorunlar da genellikle göz ardı edilmiştir. Son yıllarda başta Gülay Yılmaz olmak üzere bazı tarihçiler, devşirme sisteminin ihmal edilen insani yönünü vesikaların elverdiği ölçüde incelemektedirler (2009: 119-134; 2021: 239-263).

Osmanlı kroniklerinde ve diğer kaynaklarda Yeniçeri Ocağı'nın insan kaynağını oluşturan devşirmelerin istihdam süreçlerine ve daha sonraki dönemlerde gösterdikleri yararlılıklara ilişkin ayrıntılı bilgi verilmesine karşın devşirildikleri yerlerden getirilirken yolculuk esnasında yaşadıkları sıkıntılar, din ve ad değiştirme süreçlerine dair konular suskunlukla geçiştirilir. Onun için Osmanlı seçkinleri arasında yer alan bürokratlar dışında etnik kimliklerini ve Hristiyan adlarını bildiğimiz devşirme sayısı azdır. Az da olsa günümüze ulaşan eşkâl defterlerinden devşirme olarak alınan çocukların nereden geldiğini, Hristiyan ismini ve devşirildikten sonra verilen Müslüman ismini, anne ve babasının adını, eşkâli ve yaşını, onları getiren "sürücü" denen devşirme memurunun adını öğrenmek mümkünse de bu kişilerin sonraki yaşantılarını takip edebileceğimiz başka kayıtlar elimizde olmadığı için kim kimdir sorusuna cevap vermek ancak bazı mutlu tesadüflerle mümkün olabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde devşirme politikasının uygulandığı uzun süreç dikkate alındığında günümüze sadece iki eşkâl defterinin ulaşmış olması da bir başka sorundur (Yılmaz 2014: 36-43). Dolayısıyla mevcut eşkâl defterleri ve şerhiye sicillerinden devşirmelere Bringo, Miloş, Nikola, Pale, Yeno, Yorgi gibi kim bilir hangi ümit ve niyetlerle verilen Hristiyan adlarının yerine Ahmet, Ali, Hamza, Hasan, Hızır, İbrahim, Kasım, Süleyman gibi daha sonra içselleştirileceği beklentisiyle Müslüman etiketlerinin yapılandırıldığını öğreniyoruz.

Kaydı tutulan, sünnet edilip adları değiştirilen devşirme çocukların ad ve din değiştirme (ihtida) süreçlerine ilişkin de elimizde yeterli bilgi yoktur. Çünkü ihtida anlatılarının yazarları veya tanıkları artık sapkın saydıkları eski inançlarından dönerek doğru yolu bulduklarına inanan kişilerdir. Otobiyografik ihtida metinlerinde kabul edilen yeni dinin yani İslam'ın yüceltildiği görülür (Krstic 2015: 149-182). Kişiliğin ayrılmaz bir parçası olan adların yerine verilen yeni isimlerle ihtida süreci başlar. Bu şekilde ad değiştirmenin psikolojisi doğal olarak kişinin kendi isteğiyle adını değiştirmesi, mahlas veya müstear ad alması gibi bireysel tercihlerden farklıdır. Lakin Osmanlı kaynakları bu tür ayrıntılar üzerinde durmaz. Varoluşlarını edebiyat alanındaki eserleriyle gerçekleştiren devşirme şairlerin ad, dil ve din değiştirme gibi kimlikle ilgili konulardaki suskunluğunu geleneğin icabı olarak değerlendirmek mümkündür. Lakin *Cevâhirü'l-Menâkıb* (y. 1575-1578) ve *Risâle-i Mî'mâriyye* (y. 1614) gibi devşirme biyografisinin nadir ve müstesna eserlerinde de bu ad, dil ve din değiştirme ritüelleri gibi kimlikle ilgili konularda yoruma müsait bilgilere yer verilmez. Bu eserlerde anlatılar daha çok devşirmelerin edinecekleri yeni meslek ve uygun görülen eğitim evreleri üzerinden ilerler. Örneğin, Cafer Efendi, Sedefkâr Mehmet Ağa'nın hayat hikâyesini anlatırken ad, dil ve din değiştirme süreçlerine dair bilgi vermez. Ama mimarlıkla ilgili kelime ve kavramların Türkçe karşılıklarını vererek eserine âdetâ karşılaştırmalı sözlük niteliği kazandırmıştır (Cafer Efendi 2005: 4-117).

Dil Edinimleri: Türk'e Verilmek

Devşirilen çocukların Osmanlı kimliğini edinme süreçlerinde uymak zorunda oldukları eğitim ve görgü kurallarının çerçevesini belirleyen bir gelenek vardı. Yeniçeriliğin kuruluşuyla ilgili eserlerde devşirme sisteminin referansı olarak Mehmet Neşri'nin *Cihânnümâ*'sında ve diğer Osmanlı kroniklerinde yinelenen pençik uygulaması ve bu çerçevede işaret edilen "Türk üstüne verilip Türkçe öğrensin" emrinin 17. yüzyılda adı bilinmeyen bir yeniçeri kâtibinin yazdığı *Kavanin-i Yeniçeriyân*'da gündelik hayatla

ilişkilendirilerek olay örgüsünde Fatih Sultan Mehmet, Mahmut Paşa ve bir yeniçerinin bulunduğu bir anekdota dönüştürülmesi dikkat çekicidir:

Yeniçeri Ocağı yoldaşları pâdişâh-ı cihân-penâh hazretlerine selâma dururken pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri sağına ve solına selâm viricek içlerinden birisi aleykümü's-selâm Muhammed Beşe didi. Pâdişâh dahi sarâyına gelicek ol zamânda düstûr-ı a'zamları olan Mahmûd Paşa'yı da'vet idüp lâlâ bu oğlan benüm selâmumı aleykümü's-selâm Muhammed Beşe diyü almakdan murâd nedür ve bu nasıl selâm almakdur diyicek Mahmûd Paşa bunların kâfirden müselmân olup ümmî oldukların ve bunların yanında beşe dimekden azîm ta'zîm olmaduğunu bir bir beyân idicek pâdişâh hazretleri eyitdi: Lâlâ didiğün gerçektür ammâ çak bu denlü Türkçe bilmemek ne âlemi vardır! Bunları bâri cem' eyledükden sonra Türk üzerine virüp Türkçeyi öğrense ve belâya mu'tâd olup ba'dehu ulûfeye yazdurup ve ba'dehu çıkarup dahi sefer-i zafer-âsâra gönderseler olmaz mı? (Özbek 2017: 100).

Kaynaklarda ve belgelerde "Türk üzerinde olan oğlanlar, Türk üstüne verilenler" gibi sıfatlarla nitelendirilen devşirmeler çiftlik sahibi ailelerin, bazı durumlarda sıradan köylülerin veya nadiren diğer meslek erbabının hizmetine verilir. Doğrudan Enderun'da görevlendirilmek yerine "Türk üstüne verilmek" devşirmelerin arzu ettiği bir durum değildi. Nitekim 16. yüzyılda aynı mahlası kullanan çok kişi olduğu için kimliği tam olarak tespit edilemeyen Sâfi mahlaslı bir şair, *Hasbîhâl-i Sâfi* (y. 995/ 1586-1587) adlı eserinde yer alan altıncı hasbîhâlde padişah hizmetine verilen acemi oğlanlar ile Türk üstüne verilenlerin yaşama biçimlerini mukayese ederek karşılaştıkları muhtemel sorunlara işaret eder. Doğal olarak ilk grupta yer alanlar padişaha yakın olmanın sağladığı her türlü imkândan yararlanırken Türk üstüne verilenlerin yiyecek ve giyecekten mahrum, dostsuz ve arkadaşsız biçimde hayatlarını sürdürmek zorunda kalacaklarını söyler:

Seni Türk üstüne virürlerse
 Kollamaz seni çıplağ u uryân
 Ne yiyecek ne giyecek bulasın
 Oluban aç zâr u ser-gerdân
 Hûblukdan eser de olmayacak
 Sana olmaz musâhib ü yârân
 Bu felâket ile niçe demler
 Olasın bu cihânda sen hayrân
 Kış u yazın yelüp yüpüreni
 Yazun olmağ ise yok dermân
 Bu zarûret niçe zamân çekesin
 Hâl-i zâruna kimse yok nigerân
 Hak te'âlâ meğer inâyet ide
 Kalasın şöyle bî-ser ü sâ mân
 Hâsılı bir belâ ki gâyet yok

Bir nefes bunda istirâhat yok (Batislam 2003: 122-123)

Anadolu'da ve Rumeli'de belirlenen çiftçi ailelerin hizmetine verilen devşirmelerden beklenen sadece Türkçeyi ve Müslümanlığı öğrenmek değildi elbette. Bu tür yeterliliklerin yanı sıra muhtemel sorunlarla baş edebilme becerisi kazanan devşirmelerin ihtiyaç duyuldukça çeşitli hizmetlerde istihdam edildiğine dair çok sayıda vesika vardır (Uzunçarşılı 1988: 100-141). Kendilerine devşirme tahsis edilen ailelerin hangi ölçütler esas

alınarak belirlendiğine dair kesin bir kurallar dizisinden söz etmek mümkün olmamakla birlikte en azından rastgele seçilmedikleri sürecin sonunda elde edilmesi beklenen yeterliliklerden anlaşılmaktadır. 17. yüzyıla kadar devam eden bu uygulama sayesinde devşirmeler hem Türkçeyi ve Müslümanlığı öğrenir hem de tarımla uğraşarak üretime katkıda bulunurlardı. Genellikle her aileye bir devşirme verilmekle birlikte bazen aynı aileye birden çok çocuğun verildiği de olurdu (Beydilli 2013: 450). Bu sürecin sonunda çoğunluğu Yeniçeri Ocağı'nda olmak üzere başka alanlarda da istihdam edilen devşirmeler arasındaki şairlerin Türkçeyi çiftçi ailelerin hizmetinde, aile ortamında ve hayatın doğal akışı içinde öğrenmiş olmaları önemlidir. Çünkü gündelik konuşma dili doğası gereği deyim, atasözü ve tekerlemeler gibi kalıplaşmış ifadelerin yoğun biçimde kullanımını önceler. Sözlü kültür ortamında, hayatın doğal akışı içinde herhangi bir dili öğrenenlerin o dilde iletişimi kolaylaştıran kalıp sözleri kullanma eğilimleri yüksektir. Kalıp sözlerin kullanımı dil becerilerini geliştirdiği gibi sosyal ve kültürel uyumu da hızlandırır (Bayraktar 2022: 113-122). Diğer yandan çiftçi ailelerin veya sıradan köylülerin masal, halk hikâyesi gibi anonim anlatılarla ve âşik tarzı şiirlerle zenginleşen söz dağarları vardır.

Bir devşirmenin anadilinden başka bir dile maruz kalmasının başlangıçta büyük bir şaşkınlık yarattığı muhakkaktır. Birlikte yaşadığı ailenin bulunduğu mekân, konuştuğu dil, ritüellerini yerine getirdiği din, görgü kuralları ve davranış biçimlerinin hepsi devşirme açısından yenidir. Bir yandan yeni hayatının iç içe geçmiş gereklerini öğrenirken diğer yandan da eski yaşantısından kalan alışkanlıklarını birer birer önce hafızasına, sonra da unutuşa terk edeceği bir süreçle baş başadır. Devşirmelerin Türk ailelerin yanında geçirdikleri süre kesin bir takvime bağlı olmamakla birlikte dört ile yedi yıl arasında değişirdi. Bu sürenin ihtiyaçlara göre uzatılıp kısaltılması mümkündü. Bu süreç ister dört yıl ister yedi yıl olsun her halükârda devşirmenin Türkçeyi öğrenmesi ve temel İslamî bilgileri edinmesi için yeterli bir zaman dilimiydi. Bununla birlikte Yeniçeri Ocağı'na alınan veya başka sıradan sayılabilecek mesleklerde istihdam edilenlere oranla bilhassa Enderun'da yetişen ve Türkçeyi okur-yazar bir grup içinde öğrenip Osmanlı seçkinleri arasında yer alanların anadilleri ve aileleri ile bağlarını koparmadıklarına dair veriler de vardır. Bunun en bilinen örneği Sokullu Mehmet Paşa'dır:

Sırp Patrikhanesi 1459 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kapatılmış, Patrikhanenin kiliseleri ve cemaat Ohri'deki Bulgar Kilisesine bağlanmıştı. Yaklaşık yüz yıl sonra 1557 yılında Sokullu Mehmet Paşa, Sırp Patrikhanesini Peç'de (İpek) yeniden kurdurarak kardeşi Makarios'u (Makarije) da üzerine Patrik olarak atadı. Görüldüğü gibi, iki kardeşten biri devşirilmiş ve İmparatorluğun en yüksek makamına geçmiş, diğeri ise eski dininde -hatta Patrik olarak- yaşamını sürdürmüştü ve aralarındaki ilişki de sonuna kadar devam etmiştir (Ercan 1986: 718).

Sokullu'nun durumu tekil örnek değildir. Sultanların kendi konumlarını pekiştirmek için uyguladıkları stratejinin bilinen ilk örneklerinden Adnî mahlasıyla şiirler söyleyen Mahmut Paşa (ö. 1474) da başta kardeşi Michael Angelovic olmak üzere eski muhitinin Hristiyan seçkinleriyle ilişkilerini sürdürmüştür (Stavrides 2016: 55-65). Uzunçarşılı da devşirme kökenli başka bürokratların da fırsat buldukça aileleriyle görüştiklerine dair notlar düşer; özellikle on, on beş yaşın üstünde devşirilen çocukların hayatlarının sonraki evrelerinde geldikleri memleketi, sancak, kaza ve köylerini, hatta aile bireylerini unutmayıp imkân buldukları ölçüde iletişimlerini sürdürdüklerini belirtir (1988: 26-27). Bu iki dillilik durumu, devşirmelerin Osmanlı kimliği kazanarak Türkçe şiir söylemelerine engel değildir.

Türkçe şiir söyleyen devşirme kökenli şairlerin kendi anadillerinde şiir söyleyip söylemediklerini bilmiyoruz. Osmanlı tebaası devşirmelerin ve diğer şairlerin anadillerindeki deyim, atasözü ve günlük konuşma kalıplarını Türkçeye uyarlayıp uyarlamadıklarına dair de herhangi bir veriye sahip değiliz. Klasik dönemde divan tertip eden devşirmelerin Türkçe şiirleri arasında Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça, Sırpça söylenmiş müstakil örneklere rastlamasak bile Gelibolulu Mustafa Âlî'nin mülemma tarzında ördüğü

bir kasidesinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında konuşulan farklı dillerin nazma çekildiğine dair beyit ve mısra örnekleri vardır (Aksoyak 2016: 305-320). Dolayısıyla bu dillerde söylenmiş müstakil manzumelere veya mülemmalara rastlamak ihtimali yüksek olmakla birlikte vaktiyle Osmanlı tebaası olan Arnavut, Boşnak, Hırvat, Sırp kökenli modern araştırmacılar bu tür çalışmalar yapmışlarsa da şimdiye kadar karşılaşmadık. Fakat 16. yüzyılın sonundan itibaren Rumeli’de yaygınlaşan Türk tasavvuf edebiyatının etkisiyle bilhassa Müslüman Boşnaklar ve Arnavutlar arasında dinî-tasavvufi içerikli ve Arap harfleriyle yazılmış Alhamiyado edebiyatı olarak nitelendirilen bir geleneğin başladığını ve Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecine kadar devam ettiğini biliyoruz (Aksoy 2018: 184-197).

Dolayısıyla devşirme şairlerin anadillerinden uyarlamalarla Osmanlı şiir diline katkı yapıp yapmadıklarından söz etmek şimdilik mümkün görünmüyor. Fakat hizmetine verildikleri çiftçi ailelerin yanında öğrendikleri günlük konuşma kalıplarını, Türkçe atasözlerini ve deyimleri şiire taşımış olma ihtimalleri yüksektir. Devşirmenin dil edinme tecrübesi, kavramın gerçek anlamıyla tam bir nostaljidir. Bilindiği üzere nostalji; nostos (eve dönüş) ve algia (özlem) sözcüklerinden oluşan bir kavram; artık var olmayan veya hiç var olmamış bir eve duyulan özlem. Nostalji bir yitirme ve yer değiştirme duygusudur. Bu duygunun ana dilinden başka bir dilde yazma eğilimini beslediği muhakkaktır.

Rekabetin ve Ötekileştirmenin Aracı Olarak Devşirme

Osmanlı Devleti’nin bürokrat veya asker ihtiyacını karşılamak amacıyla geliştirdiği devşirme usulü, gündelik hayatın diğer alanları gibi kültür ve sanatı da etkiler. Fakat zamanla devşirme sisteminde bozulmalar başlar. 16. yüzyılın sonlarında devşirmelerin sayısı artar, daha önce uygulanan kanunlar yeni kanunnamelerle gevşetilir. Osmanlı aydınlarının devşirme sistemindeki bozulmanın miladı olarak işaret ettikleri III. Murat döneminden sonra evvelce devşirmelerin istihdam edildiği alanlarda başka grupların istihdam edilmesi Gelibolulu Âlî (1997: 273), Aziz Efendi (1985: 29), Koçi Bey (Danışman 1972: 23) ve *Kitâb-ı Müstetâb*’ın adı bilinmeyen yazarı (Yücel 1988: 26) tarafından kanun-i kadimden sapma olarak görülür. Devşirme usulünün başlangıcı ve gelişim sürecine atıflar yapan Gelibolulu Âlî, Azizî, Koçi Bey ve *Müstetâb* yazarı gibi Osmanlı aydınlarının sistemin ihyasıyla Yeniçeri Ocağı’nın ıslah edileceğine dair tespitlerinin çok benzerini adı bilinmeyen bir yeniçeri kâtibi *Kavanin-i Yeniçeriyân* adlı eserinde yineler. O da devşirmelerin yerine şehir oğlanlarının istihdam edilmesinin sakıncalarından söz eder (Toroser 2011: 37; Özbek 2017: 115). Diğer yazarlardan farklı olarak Gelibolulu Âlî, şehir oğlanlarının Osmanlı Sarayı’nda istihdam edilmelerine karşı çıkarken aynı zamanda onları işret meclislerinin vazgeçilmezleri arasında sayar (Gelibolulu Mustafa Âlî 1997: 273; Sariyannis 2005: 5-8).

Islahatçı görüşler ileri süren bu yazarların ötekileştirdikleri gruplar arasında şehir oğlanlarını saymaları, bu kesimin içinde devşirme kökenli kimselerin olmadığı varsayımına dayanır. Halbuki 15. yüzyılda devşirilip Osmanlı Sarayı’nda istihdam edilenlerin çocuklarından kökenlerini çağrıştıracak mesleklerin dışında istihdam edilip Rumî kimliğini benimseyenler ve hayatlarını birer şehirli olarak sürdürenler az değildir. Öte yandan devşirmelerin ve farklı etnik köken ve dinî inançlara sahip sanatkar ve bilginlerin Osmanlı Sarayı veya yüksek bürokratları nezdinde gördükleri itibardan rahatsızlık duyanların hoşnutsuzluğunun da öncekilerden geri kalır yanı yoktur. Şairlerin divanlarında ve nispeten anonimleşen latife mecmualarında yer alan manzumelerde Osmanlı şair ve yazarlarının birbirini nasıl ötekileştirdiği açıkça görülür (Öztürk 2014: 63-88). Bazı latife mecmualarında ufak tefek farklılıklarla manzumeler arasına kaydedilmiş olan aşağıdaki şairi meçhul (Laedri) mısralar, Lamiî Çelebi’nin oğlu Abdullah’ın *Letâif*’ine ilginç bir anekdotun şahıs kadrosu tanıtılarak alıntılanmıştır. Abdullah Çelebi’nin naklettiğine göre Fatih devrinde İran’dan İstanbul’a gelip sultanın iltifatına mazhar olan Habîlî, Kabilî ve Hâmidî adlı şairlerle Yahudi bir doktor ve Dozri adlı bir Frenk ressam vardır. Sultanın nedimlerinden Çatladı, onlar hakkında şu dizeleri nazmedip Fatih’e takdim eder (Çalışkan 1994: 298):

Ger dilersen şâh eşîğinde olasın muhterem
 Yâ Yahûdî gel bu mülke yâ Firenk ol yâ Acem
 Adını ko Hâbilü vü Kâbilü vü Hâmidî
 Dozrilikten olma gâfil ma'rifetten urma dem

Yukarıdaki mısraların veya benzerlerinin yaygınlığına bakılırsa Osmanlı toplumunda kişiler ve gruplar arasındaki rekabetin ötekileştirme eğilimine kolayca evrilen bir tutum olduğu söylenebilir. Müslüman ve gayrimüslim kökenli Osmanlı aydın ve bürokratları arasındaki rekabetin benzeri, hepsi devşirme olmakla birlikte Hırvat, Sırp, Boşnak, Arnavut vs. gibi farklı etnik kökenlerden gelen şair ve bürokratlar arasında da görülür. Bireysel rekabetten kaynaklanan eleştiri ve hicivlerin yanı sıra belli bir grubu topyekûn ötekileştirme çabalarına da rastlanır.

Devşirme sisteminin tavsadığı 17. yüzyılın sonlarına doğru Va'dî (ö. 1682) mahlaslı Üsküdarlı bir şair yazdığı *Fîrûz u Dil-efrûz* (y. 1667) adlı aşk mesnevisinin son kısmında (hatime) herhangi bir isim anmaksızın bir şairler topluluğunu eleştirir. "İlâhî itme ol tâ'ifeden ki..." yakarışıyla sözlerine başladığı bu bölümde epeyce üstenci bir dille bu müphem topluluğun özelliklerini sıralar. Onların kendi yeteneksizliklerine bakmadan sıradan şairler bir yana üstat şairleri de küçümsediklerini, irfan çarşısının sarraflarını hesaba katmadıklarını, yeni hayaller kurup ince manalar bulamadıkları için başkalarının sözlerini aşırıdıklarını söyler. Ötekileştirdiği gizli özne, metnin sonuna doğru belirginleşir. Belirginleşen özne Türk üstüne şair geçinen devşirmelerdir. İrfan bahçesinin kokusunu almadan, herhangi bir üstadın ulu nazarına muhatap olmadan şair geçinen bu devşirmeler, yaradılışlarındaki kabalıktan ötürü kendi kusurlarını idrak edemedikleri gibi bir de başkalarının yaradılışlarındaki güzelliğe sataşır:

Bostâniyân-ı hadîka-i irfândan olmayup manzûr-ı nazar-ı üstâd olmadan Türk üstüne şâ'ir geçinen devşirmeler belâhet-i nihâdlarından kabâhatlerin idrâk idemezler iken sefâhatlerinden gayrun letâfet-i tab'ına dahl iderler (Sabuncu 2005: 15, 260).

Halbuki Üsküdarlı Va'dî'nin "Türk üstüne şâ'ir geçinen devşirmeler" diye küçümsediği taifenin içinden yüzlerce şair, az sayıda da çok iyi yetişmiştir. Devşirme sisteminin iyice tavsayıp itibarını kaybettiği bir dönemde Va'dî'nin rekabetin ve ötekileştirmenin bir tarafı olduğu anlaşılmaktadır¹.

Devşirme Şairler: Anadilinin Sürgünleri

Devşirmelerin yeni kimlik edinip başka bir dile maruz kalmaları anadilinden sürgünlüğe tekabül eder. Barbara Cassin, *Nostalji: İnsan ne zaman evindedir?* adlı hacimce küçük fakat oldukça ufuk açıcı kitabında kendi deneyimlerinin yanı sıra Homeros'un *Odysseus'u*, Romalı şair Publius Vergilius'un *Aeneas'ı* üzerinden göçebe ve sürgün durumlarını irdelerken Heidegger'in öğrencisi, bir ara sevgilisi olan Hannah Arendt'in değişik vesilelerle anadili üzerine yazdıklarından ve özellikle Günter Gaus'la söyleşisindeki²

¹ Va'dî'nin bir aşk hikâyesi olarak kurguladığı mesnevisinin sonunda metnin bağlamıyla ilişkisiz bir biçimde devşirme şairleri eleştirmesi sahiden ilginçtir. Çünkü en yakınında bulunan çağdaşlarından Sırrî (ö. 1699) mahlaslı İbrahim b. Abdullah, künyesinden de anlaşılacağı üzere muhtemelen bir devşirmedir. Safâyî'nin dediğine bakılırsa Va'dî, "Üsküdarî İbrahim Sırrî nâm şâ'ir-i mâhirin üstâdıdır." (Çapan 2005: 688). Bu durumda şu soru akla gelmektedir: Acaba Va'dî'nin devşirme şairlere yönelik eleştirisinin sebebi, yetişmesinde emeğinin olduğuna inandığı Sırrî'nin beklenmedik herhangi bir davranışı karşısında yaşadığı hayal kırıklığı veya kıskançlık olabilir mi?

² 28 Ekim 1964'te Hannah Arendt ile zamanın ünlü gazetecilerinden Günter Gaus'un Batı Alman televizyonu için yaptığı söyleşi daha sonra "Ne Kalıyor Geriye? Dil Kalıyor" başlığıyla yayımlanmıştır (Arendt 2014: 38-65).

itiraflarından hareketle bir insanın anadilinin göçebesi ve sürgünü olmasını nostalji kavramı çerçevesinde ele alır. Yazar nostaljiyi kök salma ve kökünden sökülme kavramları üzerine inşa ederek diyor ki: “Kök salma ve kökünden sökülme; nostalji bu iki kavram üzerine kuruludur. Kökünden sökülme eğer geri dönme ümidi olmadan gerçekleşirse, buna maruz kalan kişi bir sürgüne dönüşür.” (Cassin 2020: 51). Hitler Almanya’sından koptuğu hâlde anadilinden kopamayan Hannah Arendt’in eve dönemeyiş hikâyesinden hareketle Cassin’in yaptığı belirlemeyi esas alırsak Osmanlı toplumundaki devşirmeler de anadillerinin birer sürgünü sayılır.

Osmanlı sanatkârları arasında sayıları azımsanamayacak ve edebiyat tarihindeki rolleri göz ardı edilemeyecek kadar devşirme kökenli şair vardır. Tezkire yazarları şairlerin hayat hikâyelerini anlatırken bazen doğrudan çoğu kez de dolaylı biçimde biyografisini anlattıkları şairin kökenine dair bilgi verirler. Genellikle de “Abdullahoğlu” diyerek devşirme olduğunu ima ederler. Şair tezkirelerinin Osmanlı sahasındaki ilk örneklerinden *Sehî Tezkiresi*’nde Amrî, Zeynel Paşa, Kâtip Şevkî ve Nihânî; *Latîfi Tezkiresi*’nde Necâtî, Şevkî, Fevrî, Amrî, Hayâlî, Kâtip Nurî ve Çâkerî; *Âşık Çelebi Tezkiresi*’nde ise Necâtî, Amrî, Nihânî, Yahyâ ve Gulâmî mahlaslı şairler “Abdullahoğlu” diye takdim edilmektedirler (Tolasa 2002: 47). Bir de Osmanlı askerî teşkilatında yeniçeri ve kapıkulu askerlerinin oğulları için kullanılan “kuloğlu” sıfatını taşıyan şairler vardır. Bu şairlerin kendileri değil ama ataları devşirmedir.

15. ve 16. yüzyıllarda yetişen ve dönemin tezkirelerinde Abdullahoğlu diye kaydedilen yukarıdaki şairlerin çoğu doğum yerleri itibarıyla Rumelilidir. Her ne kadar Rumeli’de yetişen şairlerin pek çoğunun eserlerinde görülen mistik heyecan ve müstağni tavır devşirme şairlerde nispeten eksik olsa da dillerindeki sadelik aşağı yukarı aynı tondadır. Ahmet Paşa, Bâkî ve Nevî gibi medreseli ve saraya yakın şairlerin eserleri ile devşirmelerin şiirleri arasında da söyleyiş tarzından tercih edilen söz varlığına ve söz sanatlarının kullanım sıklığına kadar bazı farklılıklar görülür. Bu farklılıkların temelinde devşirme şairlerin Osmanlı taşrasının birikimini geleneğin elverdiği ölçüde merkeze taşıma arzuları vardır.

Bilindiği üzere divan şiiri Osmanlı şehir hayatının ürünüdür. Tezkirelerde biyografilerine yer verilen şairler arasında kırsal kesimden gelen kimse yoktur. Şairlerin mahlasları bile yüksek kültür çevrelerine mensubiyet iması taşır. Esnaf ve zanaatkâr zümresinden olanların, hatta ümmi olduğu söylenenlerin bile mesleklerinin Arapça karşılıklarını mahlas edindiklerini biliyoruz. Ömer b. Mezid’in ve Eğridirli Hacı Kemal’in derlediği nazire mecmualarında şiiri bulunan şairler arasında Köylüce mahlaslı bir şair dikkati çekmektedir. Edirneli Nazmî’nin de bir şiirini alıntıladığı Köylüce’nin dışında Osmanlı kırsalından yetişip yüksek kültür muhitlerine katıldığına dair bir izlenim uyandıran başka bir şairle karşılaşmıyoruz. Buna belki Dökmeci ve Kanberoğlu mahlaslı şairleri ekleyebiliriz. Dolayısıyla divan şairleri arasında devşirmelerden başka Osmanlı çiftçisi veya köylüsü ile organik bağının olabileceğini ileri sürebileceğimiz herhangi bir zümre yoktur. Bu bakımdan Osmanlı toplumunda kullanılan folklorik malzemenin şiir diline aktarımında devşirme şairlerin rolü, şehirli şairlerden daha fazladır. Nitekim divan şiiri geleneği içinde çığır açan Necâtî Bey de (ö. 1509) bir devşirmedir. Osmanlı edebiyatında deyim ve atasözleriyle örülü şiir tarzının en büyük ustası Necâtî ile onun çağdaşı hatta Latîfî’ye göre bu tarzın öncüsü sayılan Sâfî mahlaslı Cezerî Kasım Paşa’nın devşirme kökenli olması bir tesadüf değildir. Her ne kadar Kasım Paşa’nın kökenine dair farklı iddialar olsa da onun Cezerî ailesinin himayesinde yetişmiş bir devşirme olabileceğine dair İsmail E. Erünsal’ın ileri sürdüğü görüşler daha tutarlı ve ikna edicidir (2016: 411). Yakın zamana kadar Sâfî’nin tezkirelerde ve mecmualarda yer alan şiirleriyle yetinildiği için atasözü ve deyimleri kullanma becerisine dair iddialar yeterince temellendirilmemişti. *Sâfî Divânı*’nın neşriyle birlikte (Sevgi ve Sevindik 2016: 64-88) Kasım Paşa’nın bu tarza eğilimini yansıtan söz varlığı da görünürlük kazanmıştır (Arslan 2021: 106-110).

Türkçeyi eğitimli aile ortamlarında öğrenen şairler ile Hafî, Çağşırı Şeyhî ve Enverî gibi ümmî oldukları söylenen esnaf şairlerin ve şiirlerinden tam bir halk adamı olduğu anlaşılan Zâtî'nin dil kullanımlarında bile Türkçenin lehine önemli farklılıklar vardır. Bu bakımdan devşirme şairlerin durumu, adını saydığım bu zanaatkâr şairlere göre de sıra dışı özellikler taşır. Âşık tarzı şiir incelemelerinde sıklıkla başvurulan sözlü formül veya sözlü kompozisyon kuramı, devşirme şairlerin atasözü ve deyimler gibi ifade kalıplarını şiirlerinde başarılı biçimde kullanma becerilerini nasıl edindiklerini izah etmek açısından işlevseldir. Nitekim bu kuramdan hareketle Natalie Kononenko Moyle, Âşık Müdamî'nin türkülü hikâyelerindeki kalıp söyleyişleri (1990: 113-148); R. Aslıhan Aksoy Sheridan ise sözlü formül kuramı bağlamında Türk halk şiiri örneklerini incelemiştir (2011: 70-77). Her iki araştırmacının incelemesinde ortaya koydukları üzere usta malî eserleri icra ederek âşıklık sanatında ilerleyen halk şairleri devşirdikleri kalıplaşmış ibareler ve mısralar sayesinde ritim duygularını çok canlı tutar ve söyleyeceklerini hafızalarındaki ritmik birimlere uyumlu formlara dönüştürürler. Klasik edebiyatta da şair olmak hevesine kapılan kişilerin hafızalarında çokça şiir bulundurmaları, binlerce beyit ezberlemeleri ve söz dağarlarının geniş olması gerektiğine dair verilen öğütler boşuna değildir. Ümmî şairlerin günümüze ulaşan divanları geleneğin öngördüğü hafıza eğitimi ve daima canlı tutulan ritim duygusunun ürünleridir. Devşirme şairlerin anadillerinden başka bir dili yani Türkçeyi öğrenirken günlük konuşma kalıpları, mecazlar, deyim ve atasözleri gibi ortak dil malzemesini ilginç ve güzel bulup kullanmış olmaları muhtemeldir.

Çığır Açan Bir Devşirme: Necâtî

Biyografi yazarları Necâtî'nin asıl adının İsa olduğunu, Edirneli yaşlı bir kadın tarafından köle olarak alınıp sonra evlat edinildiğini, terbiye ve eğitimine Sâ'îlî adlı bir şairin katkı sağladığını ifade ederler³. Şairin adı ve mahlası ile hayat hikâyesi şiirlerindeki yetim çocuk ve garip insan imgeleriyle oldukça uyumludur. *Necâtî Dîvânı*'ndaki pek çok beyit kulluğu içselleştirmiş bir şairin dilinden dökülmüş izlenimi verir. Rumelili şairlerin divanlarında daha sık rastlanılan Hristiyan inancına ve ikonografisine atıflar Necâtî'nin şiirlerinde de görülür. Mesela kendisi gibi devşirme olan Adnî mahlaslı Mahmut Paşa'dan ödünç alınmış olma ihtimaline rağmen Necâtî'nin şu beytindeki İsa'yı kucagında tutan Meryem ana tasviri Bizans ikonografisini hatırlatan zarif bir göndermedir:

Ehl-i diller göricek âyînede tasvîrünü

Bağrına basmış durur İsa'yı Meryem sandılar

(Tarlan 1963: 191)

Tezkireci Latîfî, Necâtî'nin gazel tarzında kendinden önce gelen şairlerin üslubunu, hükmü kaldırılmış kitaplar gibi ortadan kaldırdığını söyler. Biraz mübalağalı olsa da bu tespit doğrudur. Çünkü Necâtî deyim ve atasözü gibi kalıplaşmış dil malzemesine yeni bir ruh üfleterek Osmanlı şiir geleneği içinde bir çığır açmıştır. Devrin edebî muhitlerinde çabucak dolaşıma giren şiir tarzı çağdaşları tarafından fark edilmekle kalmamış, takipçiler de bulmuştur. Başta Latîfî olmak üzere tezkire yazarlarının Necâtî'nin mesel-âmiz söz söyleme konusundaki yetkinliğine dair tespitleri ve bu tespitlerini kanıtlayacak nitelikteki şiirlerinden yaptıkları alıntılar onun gelenek içindeki öncü rolünü pekiştirmiştir (Canım 2000: 515-522; Kılıç 2010: 849-860). Fakat tezkirelerde Necâtî'nin Türkçe atasözü, deyim ve tabirlere ilgisinin ve bu ortak dil malzemesini kullanma becerisinin arka planına dair yoruma elverişli herhangi bir veri yoktur. Latîfî her ne kadar tezkiresinde Necâtî'den bahsederken

³ Tezkire yazarları Necâtî'nin yanı sıra Sâfi mahlaslı Cezeri Kasım Paşa ve Kâtip Şevkî'nin yetiştirilmesinde de yaşlı bir kadının rolünden söz ederler. Bu yaşlı kadın figürü ortak bir motife dönüşen geleneksel anlatı tarzının ürünü değilse onun ne gibi yeterliliklere sahip olduğu merak uyandırıcıdır. Ayrıca sözü edilen bu üç şairin üslup ve tarzlarındaki ortaklıkta onları yetiştiren bu meçhul kadının etkisinin olup olmadığı da araştırılmaya muhtaç bir konudur.

“Edirne’de Sâ’ilî nâm bir müte’acem şâ’irin kuludur.” dese de müte’acem (kendini Acem gibi gösteren) bir şair olarak takdim ettiği Sâ’ilî’nin biyografisine eserinde yer vermemiştir.

Âşık Çelebi’nin biyografisini verdiği Sâ’ilî ise külliyyatında yer alan Farsça eserlerden ötürü “müte’acem” sıfatına uygun bir isim olmakla birlikte çok az sayıdaki Türkçe şiiri (Babacan 2015: 61-88) ve 1552 yılından sonra vefat ettiğine dair rivayetler dikkate alınırca Necâtî’nin konuşma dilinin sıcaklığına yönelişinde payı olabilecek bir şahsiyet olarak değerlendirilmeye uygun değildir. Külliyyatı günümüze ulaşan Sâ’ilî’nin *Farsça Dîvânı*’nda Necâtî mahlaslı bir şaire yazılmış methiye vardır (Kaska 2021: 133-155). Ancak Sâ’ilî’nin kasidesinde övdüğü Necâtî mahlaslı şair, Necâtî-i Acem olabilir. Nitekim II. Bayezid dönemindeki inamat defterlerinde hem Sâ’ilî’nin hem de Necâtî’nin adı geçer (Erünsal 2021: 510-528). Dolayısıyla Necâtî’nin atasözü ve deyimlere şiirsellik katıp bu eğilimini takipçiler bulacak bir tarza dönüştürmesini tamamıyla devşirme eğitimi sürecindeki kişisel tecrübesi ve şairlik yeteneğiyle ilişkilendirmek daha yerinde olur. Necâtî’nin bu eğilimini hayatının sonraki evrelerinde de sürdürdüğü hem Latîfî’nin onunla ilgili tespitlerini pekiştirmek için verdiği örneklerden hem de Necâtî’nin yetişmesinde Kastamonu’nun payını Latîfî’nin abarttığına dair Âşık Çelebi’nin eleştirilerinden anlaşılmaktadır.

Necâtî’nin şiirlerinde Kastamonu’ya ait bazı yerel tabirleri kullanacak kadar Kastamonu’yu benimsediğini ileri süren Latîfî, onun birer beytinde geçen asarmak, Temenna Kayası ve nasip kelimelerini örnek göstermektedir. Latîfî’ye göre asarmak; ağaç budamak, aşılacak, yetiştirmek anlamına gelmektedir. Kastamonu’da ölünün arkasından dağıtılan helvaya nasip denilir. Temenna Kayası ise Kastamonu şehrinin merkezinde siyah ve büyükçe bir kayadır. Amasya’da da Temenna Kayası adıyla bilinen bir yer olduğunu tezkiresinin mukaddimesinde ve Necâtî maddesinde Latîfî’yi eleştirmek üzere söyleyen Âşık Çelebi, ölü helvası anlamında nasip kelimesinin başka yerlerde de kullanıldığına işaret ettiği hâlde asarmak kelimesiyle ilgili bir yorum yapmamıştır. Fakat Âşık Çelebi’nin Necâtî’nin gazellerinden alıntılacağı beyitlerin neredeyse tamamının deyim veya atasözleriyle örüldüğü dikkati alınırca şairin bu yöneliminin çağdaşlarınca da kabul gördüğü açıktır (Kılıç 2010: 849-860). Tezkirecilerin şairlerin şiirlerinden seçtikleri örneklerde geleneğin öngördüğü biçimde belagat ve hüner gösterisi sergileyen beyitleri tercih etmelerine karşın Necâtî’nin özgün buluş ve söyleyişini yansıtan şiirlerinden alıntılar yapmış olmaları da tarzının iyi anlaşılıp benimsendiğini gösterir. Tezkirecilerin bu yaklaşımının Necâtî’nin çağdaşları ve 16. yüzyılda yetişen divan şairleri tarafından da paylaşıldığını Ömer Arslan ayrıntılı biçimde resmetmiştir (Arslan 2021). Bu durum modern dönem edebiyat araştırmacılarının da gözünden kaçmamıştır. Edebiyat tarihlerinde Necâtî gazel şairi, özellikle deyim ve atasözleriyle örülü şiir tarzının müstesna temsilcisi olarak tanıtılır. Nitekim Hasibe Mazıoğlu, Ali Nihat Tarlan’ın hazırladığı *Necâtî Beg Dîvânı*’nın (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963) neşrinden iki sene evvel, 1961 yılında tezkirelerdeki malumatı değerlendirdiği bir makale yazar (1961: 366-369). Bu yazısındaki görüşlerini daha sonra genişleterek Necâtî’nin şiirlerinden hareketle Türkçenin zenginliğine dikkat çeker (1996: 95-110).

Türkçenin Anadolu’da şiir dili hâline geliş sürecinde yaşadığı bütün tecrübeleri, *Necâtî Dîvânı*’nda estetik bir istif anlayışına uygun bir biçimde buluruz. Buna ilave olarak Necâtî, günlük dilden gelen unsurları kullanması, atasözü ve deyimleri diriltirek büyümlü mısralara dönüştürmesi, bugün için anlamlarını kaybetmiş bazı Türkçe kelimeleri kullanmasıyla kendisinden öncekilerden ayrılır. Bu ayrılık, esas itibarıyla üslup ayrılığıdır. Necâtî’nin şiiri sadeliği ile âşık tarzını benimseyen şairleri hatırlatır. Bazı şiirlerinde âşık edebiyatının ve sözlü gelenek ürünlerinin havası sezilir. Şu beyti, sadece dilinin sadeliğiyle değil, kurgusu ve halk zevkini yansıtan sözlü geleneğe mahsus söyleyiş biçimiyle de masal havası taşır:

Öldür beni disünler kullanın öldürücü

Bir pâdişâh var imiş devr-i zamân içinde (Tarlan 1963: 466)

Bilindiği üzere klasik masalın kendine özgü dokusu, geleneksel kalıpları vardır. Bunların başında masal tekerlemeleri gelir. Masal tekerlemelerinin en meşhuru, hiç şüphesiz Pertev Naili Boratav'ın masal ve tekerleme derlemelerini içeren kitabının da adı olan "zaman zaman içinde" ibaresidir. Masallarda "evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, cinler cirit oynarken eski hamam içinde..." gibi tekerlemelerin ardından konuya girilir. Mesela, "evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, bir padişah var imiş devr-i zaman içinde..." tekerlemesiyle başlayıp masal padişahıyla ilgili öykülerin anlatımına devam edilir. Necâtî de "devr-i zaman içinde" tekerlemesini kullanarak beytine kattığı masal havasını, ilk dizeden ikincisine taşan sözdizimi ve geçmiş zaman çağrışımı uyandıran "var imiş" ifadesiyle pekiştirir.

Şiir dilinde kullanılan folklorik malzemenin farklı kültür çevrelerinin temsilcisi konumundaki şairleri nasıl yakınlaştırdığını *Necâtî Dîvânı*'nın gazeller bölümünde yer alan bir mütekerrir murabba ile Köroğlu'nun koşması arasındaki benzerlikte görüyoruz:

Bugün hüsnün zamânidür Gel ey nâzik-beden dilber
 Öpül ömrüm kocul cânım Öpül kocul huzur ile
 Güzellik çünkü fânidür Ömrümün hasılı dilber
 Öpül ömrüm kocul cânım Öpül kocul huzur ile

Öpülmekten çü kan olmaz Öpülmekten zarar gelmez
 Koculmaktan ziyân gelmez Koculmaktan adam ölmez
 Güzellik câvidân olmaz Bu güzellik sana kalmaz
 Öpül ömrüm kocul cânım Öpül kocul huzur ile

Sarılmak bir hidâyetdür Öpülmek eski âdetdir
 Koculmak hod sa'âdetdür Koculmak hûb sa'âdetdir
 Bilürsüz bûse âdetdür Hatır yapmak ibadettir
 Öpül ömrüm kocul cânım Öpül kocul huzur ile

Geçer kalmaz zamândur bu Karana yağmadan ağın
 Güneş gibi ayândur bu Menevşem solmadan bağın
 Vefâsı yok cihândur bu Güzelsin geçmeden çağın
 Öpül ömrüm kocul cânım Öpül kocul huzur ile

Bakup serv-i bülendüne **Köroğlu** der gamzen oktur
 Nazar kıl kendü kendüne Derdim hiç kimsede yoktur
Necâtî derd-mendüne Koculmamış dilber yoktur
 Öpül ömrüm kocul cânım Öpül kocul huzur ile
 (Tarlan 1963: 360) (Yağcı 2000: 162)

Necâtî'nin bu murabbasındaki "öpül ömrüm kocul cânım" nakaratı, Zâtî'nin bir gazelinde "öpül ömrüm kocul ömrüm" şeklinde redife dönüşmüştür. Necâtî ile Zâtî'nin şiirleri aynı

damardan üretildiği için aralarındaki benzerlik doğal karşılanmalıdır. Fakat Necâti'nin şiiri ile Koroğlu'nun şiiri arasındaki benzerlikler, ezber bozacak cinstendir. Bent/dörtlük sayıları bile aynı olan bu iki şiirde seçilen sözcükler ve bunların metinlerdeki kullanımı, ya şairlerden birinin diğerinden etkilendiğini veya her iki şairin de ortak bir kaynaktan beslendiğini göstermektedir.

Devşirme Çocukları: Kuloğulları ve Yeniçeriler

Bilindiği üzere Yeniçeri Ocağı'nın birincil insan kaynağı devşirmelerdir. Yeniçerilerin evlenme yasağı Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) gevşeyip tavsayınca doğal olarak onların çocukları da yeni bir zümre oluşturur. "Kuloğlu" diye nitelendirilen bu zümrenin mensupları, askerlik mesleği öncelikli olmakla birlikte ihtiyaç duyulan her alanda istihdam edilir. Hangi mesleğe yönelirlerse yönelsinler aile çevrelerinden ve vaktiyle Türk üstüne verilen babalarından Türkçe konuşmayı ve ilgileri nispetinde Türkçenin ifade imkânlarını öğrenmiş olma ihtimalleri yüksektir. Bunlar arasında Kuloğlu mahlasını veya unvanını taşıyan ve âşık tarzı şiirler söyleyen şairler vardır. Hatta Kuloğlu Mustafa'nın âşık tarzı şiir söylemekle birlikte aruz ölçüsüyle divan tarzında şiirler söylediği de bilinmektedir. Kuloğlu zümresinden olup divan ve mesnevi tertip edecek kadar şairlik kabiliyeti olanlar da az değildir (Savan ve Uzun-Pekşen 2022: 287-382).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Yeniçeriler Arasındaki Talebelerle Müderrisler ve Şairler" başlığı altında Aşkî, Hızrî, Nihânî, Belîğî, Rahikî, Hüsrev, Sıdkî ve Ulûmî mahlaslı yeniçeri şairlerinin adlarını anıp bu şairlerin manzumelerinden birkaç parça alıntılanmıştır (1988: 345-348). Reşat Ekrem Koçu bu şairlere halk arasında şöhreti duyulan Ferdî ve Galatalı Hüseyin Ağa'yı ilave eder (2022: 149-152). Uzunçarşılı'nın saydığı şairlere *Yeniçeriler, Remizleri ve Mezar Taşları* adlı eserin "Yeniçeriler ve Edebiyat" başlıklı bölümünde Askerî, Hüdaî, Feragî, Vâlî, Yetîmî, Tâlî'î, Tal'atî, Livâyî, Cesârî ve Adlî mahlaslı şairler eklenerek biyografilerinin yer aldığı kaynaklara atıflar yapılır (İşli ve Kökrek 2017: 25-26). Osmanlı şairlerinin mesleki konumlarının tezkirelere göre dağılımlarına dair ilk istatistiki çalışmayı yapan Mustafa İsen, divan edebiyatında asker şairlerin 107 kişi ile % 3.7'lik bir grup oluşturduğunu tespit etmiştir (İsen 2010: 200). Fakat Osmanlı ordusu sadece yeniçerilerden oluşmadığı için toplam asker şair içinde yeniçerilerin oranını saptamak mümkün olmamakla birlikte azımsanamayacak sayıda oldukları tahmin edilmektedir. Nitekim Mehmet Savan ve Süreyya Uzun-Pekşen'in şair tezkirelerinden ve *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (teis.yesevi.edu.tr) veri tabanından yararlanarak yaptıkları kapsamlı bir araştırmada hayatının herhangi bir evresinde Yeniçeri Ocağı ve Garp Ocaklarında görev alan toplam şair sayısı 114 olarak tespit edilmiştir. Osmanlı şiir geleneği içinde yeniçeri şairlerin 16. ve 17. yüzyıllarda yoğunluk gösterdiği, klasik edebiyat temsilcilerinin yanı sıra âşık ve tekke edebiyatı mensuplarının da yeniçeri şair evrenine dâhil olduğu görülmektedir (2022: 287-382).

Yeniçeri şairlerin veya onların çocuklarının oluşturduğu kuloğlu zümresinin Osmanlı taşrası ile merkez arasında etkileşimin sağlanmasında payı vardır. Şöyle ki asker şairlerin aile çevreleri, eğitim süreçleri ve mesleki kariyerleri itibarıyla söz dağarlarındaki Türkçe kelime oranı medreseli şairlere nispeten yüksektir. Öte yandan bu şairler, İstanbul'un çeşitli kültür ve sanat mahfillerine, edebî muhitlerine girip çıkma şansına da sahiptirler. Dolayısıyla merkezle taşra arasında söz varlığının doğal biçimde taşınıp şiir dilinin harmanlanmasında etkili olmuşlardır.

Medrese eğitimi görmeyen veya askerlik mesleğini icra eden bu şairler Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri kullanırken oldukça ihtiyatlıdır. Biraz övünme arzusuyla da olsa Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Taşlıcalı Yahya ile ilgili anlattığı şu anekdot, hem yüksek kültür çevresinin asker şairlere bakışını hem de yeniçeri şairlerin mensur metin inşa ederken yaşadıkları kaygıyı yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

Esnâ-yı vefâtında dîvânını dahi tekmiil eyledi. Ol târîhde bu hakîr Bosna ser-haddinde bulunmagın ferzend-i sülbîsi olan Âdem Çelebi dîvânı dîbâcesini bize getürdi. Hatâsı var ise

islâh itsünler vasiyetini itmişdür diyu huzûrumuza yetürdi. Hakkâ budur ki hûb edâ itmiş ve turfa tarzla inşâ eylemiş. Hâlâki terâkib-i Arabiyyesinde bile hatâsı yoğ idi. Islâha göndermeden maksûdı ol iken olan dahi nâ-bûd idi (İsen 1994: 287-288).

Gelibolulu Âlî, *Yahyâ Dîvânı*'nın dibacesini gözden geçirerek Arapça tamlamalarda bile şairin hata yapmadığını söylerken dahi onun bu tür yanlışlarının olabileceğini ima etmektedir. Taşlıcalı Yahya'nın divanına yazdığı dibaceyi Gelibolulu Âlî'ye kontrol ettirmesinin sebebi de şiirlerindeki özgüvenli söyleyiş tarzını nesir dilinde sürdürüp sürdürmediği hususundaki kaygısı olabilir. Eğitim ve mesleki kariyerlerindeki farklılık devşirme kökenli bu iki usta şairin; Gelibolulu Mustafa Âlî ile Taşlıcalı Yahya'nın dil ve üsluplarını da belirlemiştir. Kuloğlu zümresine mensup şairlerin mesleki kariyerlerine asker olarak devam ettikleri takdirde aile ortamından devraldıkları söz dağarını şiirlerine yansıtmaları doğaldır. Hatta kuloğullarından diğer mesleklere meyledenlerin bile aile ortamından devraldıkları ile kitaplardan edindikleri tecrübeyi birleştirip melez bir dille şiir söyledikleri, dolayısıyla gündelik dilde kullanılmayan Arapça-Farsça sözcükleri ilmiye sınıfından yetişen şairlere göre daha az kullandıkları bilinmektedir.

Devşirme şairlerin Arapça konusundaki yetersizlikleri kadar, Osmanlı aidiyetleri de şiir dili olarak Türkçeyi benimsemelerinde etkili olmuştur. Doğal olarak insanlar aidiyetlerine yükledikleri değerler hiyerarşisine uygun tutumlar sergilerler. Türk şairlerin Arap edebiyatına bakışlarında dinî aidiyet önceliklidir. Arapça din dili olduğu için Arap edebiyatının el üstünde tutulduğu malumdur. Dil ve din değiştiren devşirmeler için yeni değerler hiyerarşisinin en üstünde bulunan Türkçe ve İslamiyet'i benimsemeleri Osmanlı kimliğini edinmeleri vesilesiyledir. İslam'ı öğrenmeyi ve yaşamayı Araplardan değil Osmanlılardan öğrendikleri için temel motivasyon sebepleri de budur. Bu melez kimliği oluşturan ve aynı zamanda sahiplenenlerin gündelik hayattaki meslekleri ve meşrepleri ne olursa olsun müşterek noktaları Rûmîlikdir⁴. Rûmîlik ortak paydasında buluşan devşirme kökenli şair ve yazarların Arapça şiirleri, diğer Osmanlı şairlerine nispeten daha azdır. Farsçayla ilişkileri ise Arapçaya oranla daha ziyade mistik ve estetik kaygıya dayanır. Bu estetik yönelimde elbette *Mesnevi*, *Gülşen-i Râz*, *Mantku't-Tayr*, *Hâfız Dîvânı*, *Bostan* ve *Gülistan* gibi devşirmelerin de kolayca okuyup benimsedikleri tasavvufun estetik değere sahip temel metinlerinin payı vardır. Fars edebiyatının tasavvufi yoruma müsait eserlerini Türkçeye tercüme ve şerh edenler arasında Rumelili şairler ilk sırada yer alır.

Türkî-i Basit Devşirme Hamlesi miydi?

Divan şiiri geleneği içinde Türkî-i Basit'in öncüsü olarak takdim edilip dilde yerlilik arayışlarının temsilcisi olarak görülen Edirneli Nazmî'nin tezkire yazarları tarafından kuloğlu zümresinden sayılması ironi gibi görünse de bir gerçektir. Ayrıca adı Edirneli Nazmî ile birlikte anılan Aydınli Visâlî'nin de devşirme kökenli olduğuna dair kaynaklardaki rivayetler, Osmanlı şiir dilinin gelişiminde devşirme veya devşirme kökenli şairlerin rolünün yabana atılamayacak kadar önemli olduğunu gösterir. Türkî-i Basit tamlamasını edebiyat tarihine armağan eden Edirneli Nazmî'dir. Hem devrinin kaynakları hem de şairin kendisi köken itibarıyla "kuloğlu" zümresinden yani devşirme soyundan geldiği ve Kanuni döneminde sipahi olarak seferlere katıldığı hususunda mutabıktır.

Nazmî derlediği nazire mecmuası ve hacimli divanıyla kendisinden bahsettirecek üretkenliğe sahip bir şair olmakla birlikte günümüzde ona divan şiiri geleneği içerisinde müstesna konum sağlayan şiirleri sade Türkçe kelimelerle ve aruz ölçüsüyle yazıp Türkî-i Basit başlığıyla takdim ettiği manzumeleridir. Nazmî'nin Türkî-i Basit tamlamasıyla kast ettiği sadece Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmış sade Türkçe değildir. Muhtemelen

⁴ Osmanlı aydın ve sanatkarlarının benimsediği Rûmî kimlik ve tezahür biçimleri için Salih Özbaran'ın, Rûmîliğin yorumu için ise Cemal Kafadar'ın konuyla ilgili eserleri birer kılavuz niteliğindedir (Özbaran 2004; Kafadar 2017).

Türkî-i Basit tamlamasıyla kast ettiği, günlük konuşma dilidir. Nazmî'nin "Türkî-i Basit" başlığını taşıyan şiirlerinin sayısı; 1 kaside, 1 tercî-bend, 309 gazel, 10 murabba, 2 muhammes, 1 müstezad, 55 müfred ve 1 mesnevi olmak üzere toplam 380'dir (Doğan Averbek 2022). İhtiva ettiği 7777 şiirle Türk edebiyatının en hacimli divanı niteliğindeki *Nazmî Dîvânı*'nda Türkî-i Basit şiirlerin sayısı düşük bir oran gibi görünse de diğer pek çok şairin divanının hacmiyle aşağı yukarı aynıdır.

Nazmî'nin divan şiiri geleneği içinde sıra dışı sayılabilecek Türkî-i Basit tecrübesi, ilk kez M. Fuat Köprülü tarafından gündeme taşınır. Köprülüzade Mehmet Fuat, 1921 yılında makale düzeyinde işlediği millî edebiyat arayışını ve heyecanını 1928 yılında genişleterek *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri* adlı bir kitaba dönüştürür. "Millî edebiyat cereyanının tarihi için küçük bir medhal mahiyetinde olan bu eseri Ziya Gökalp Bey'in aziz hatırasına ithaf ediyorum." cümlesiyle başlayan kitapta Köprülü, Türk şiir geleneği içerisinde milli edebiyata referans olacak eserlere ve çabuk tükenen hamlelere yakından mercek tutar. *Nazmî Dîvânı*'nda yer alan ve "Türkî-i Basit" başlığını taşıyan çoğu gazel olmak üzere 283 şiirle 100'den fazla beyit ve müfredi *Dîvân-ı Türkî-i Basit* adı altında bir araya getirir. M. Fuat Köprülü millî edebiyat akımının bilinçli ilk müjdecileri arasında saydığı Türkî-i Basit şiirlerin dil özellikleri üzerine Hüseyin Nihal Atsız'a bitirme tezi yaptırır (Atsız 2022). Atsız 1930 yılında tamamladığı tezindeki tespitlerini zenginleştirerek, bir edebî cereyan olarak nitelendirdiği bu hamleyle Aydınlı Visâlî'yi de eklemek suretiyle bir kitapçık hâlinde neşreder (Atsız 1934). Köprülü'nün gündeme taşıdığı ve Atsız'ın Türkçülük bağlamında yorumladığı Türkî-i Basit'i, Vasfi Mahir Kocatürk dışındaki edebiyat tarihçileri; Ağâh Sırrı Levend, Nihad Sami Banarlı, Ahmet Kabaklı bir akım olarak değerlendirirler. Bu yaklaşım tarzı ve değerlendirme biçimi doğal olarak ciddi taraftar bulur. Fakat 1990'lardan sonra yapılan çalışmalar neticesinde Aydınlı Visâlî'nin, "Gözlerimdir güzelim gözünü cân ile seven / Göze göster gözünü gözden ırağ olma igen" beytiyle başlayan gazelinin Sabâyî mahlaslı bir şaire nazire olduğu, Visâlî'nin bu gazelden başka Türkî-i Basit çerçevesine girecek şiirinin bulunmadığı, Mahremî'nin de "Gördüm seğirdir ol ala gözlü geyik gibi / Düştüm saç tuzağına bön üveyik gibi" bir beyti dışında sade Türkçe ile fazla şiir yazmadığı anlaşılır. 2000'li yılların başından itibaren Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basit manzumelerinin divan şiir geleneği içerisinde çığır açacak mahiyette olmadığı ve bireysel bir tecrübe olarak değerlendirilmesi gerektiği doğrultusunda yoğunlaşan yorumlar (Avşar 2001: 127-142; Köksal 2002: 101-123; Aynur 2009: 34-59; Mermer 2009: 262-278; Tezcan 2010: 255-267), *Nazmî Dîvânı*'nın tenkitli metninin iki ayrı araştırmacı tarafından hazırlanmasıyla birlikte pekişir (Doğan 2010; Üst 2011). Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basit tarzında yazdığı şiirlerini, divanında aruzun Türk şiirinde hiç kullanılmamış kalıplarını tercih etmesini ve kendi şiirlerine nazire söylemek gibi sıra dışı deneyimlerini onun Osmanlı şiir geleneği içindeki hüner gösterileri olarak görmek doğru bir yaklaşımdır. Hüner gösterisine giriştiği her alanda deneysel şiir için alt yapısı sağlam bir zemin vardır. Türkî-i Basit şiirlerinde kullandığı Türkçe kelimeler babasından ve aile çevresinden devraldığı kültürel mirastır. Belki de aile çevresinde ve meslektaşları arasında kullanılan kelimelerden ötürü yaşadığı farkındalıkla yazılı kaynaklardan da benzer nitelikteki dil kullanımlarını derleyerek şiirlerine aktarmıştır. Bu şiirler sayesinde estetik düzeyde başarı elde edip edemediği tartışmaya açık olsa bile Türkçenin söz varlığının korunmasına önemli katkı sağladığı kesindir.

Türkî-i Basit'i modern anlamda bir akım, cereyan veya edebiyat topluluğu olarak değerlendirmek doğru değildir. Fakat Nazmî'nin hangi sebeplerle olursa olsun Türkî-i Basit tarzında yazdığı şiirlerle, 16. yüzyılda Türkçenin söz varlığını ve ifade imkânlarını somut bir biçimde göstermiş olması önemlidir. Nazmî'nin diğer şiirlerinde ve Visâlî'nin murabba ve gazellerinde (Kesik 2020) Türkçe sözcük kullanım oranının çağdaşlarına göre yüksek olduğu apaçıktır. Esasen 16. yüzyılda eser veren Rumelili şairlerin, bilhassa askerlik mesleğine mensup olanların şiir dili oldukça sadedir. M. Fuat Köprülü'nün Osmanlı şiir dilinde bir yerlilik arayışı olarak müjdelediği Türkî-i Basit hamlesinin öncüsü Edirneli Nazmî'nin ve

daha sonra onun yanına iliştirilen Aydınlı Visâlî'nin de devşirme kökenli olması Osmanlı şiir dilinin tarihinde dikkate değer bir ayrıntıdır.

Nesir Şiire Dahil, Şairler Tezkireye...

Osmanlı edebiyatında düzyazı türlerinin bile şiirin estetik ilkeleri doğrultusunda biçimlendiğini biliyoruz. Hangi türde yazarsa yazsın edebî metin üreten her Osmanlı müellifi az çok şairdir. Edebî dilin gelişimi hep şiir üzerinden değerlendirilse de mensur eserlerin önemli bir kısmı da şiire dahildir. Bunun en somut örnekleri ise doğası gereği tezkirelerdir. Anadolu sahasında yazılan ilk tezkirenin müellifi Sehî Bey (ö. ö. 1548), aynı zamanda mürettep divan sahibi bir şairdir. Sehî Bey'in Necatî ile olan münasebeti usta-çırak ilişkisini aşan bir yakınlığın eseridir. Sehî de Necatî gibi devşirmedir. Edirne'ye nereden geldikleri, aynı etnik kökene mensup olup olmadıkları hususunda kaynaklarda herhangi bir ipucu olmamakla birlikte Necatî'nin Sehî'yi ve kendileri gibi devşirme olan Şevkî'yi himaye etmesinde aynı kaderi paylaşmış olmanın yarattığı duygusal bir bağın etkisi vardır.

Sehî ve Şevkî şiirlerinde Necatî kadar varlık gösterememişlerdir. Fakat Sehî Bey tezkire türüne öncülük eden *Heşt-Behişt* (y. 1538) adlı eseriyle, Şevkî ise Oruç Bey ve Âşıkpaşazâde'nin eserlerinden farklı olarak Bizans söylenceleriyle süslediği *Târîh-i Âl-i Osmân*'ıyla (y. 1516) nesir dilinin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu bireysel katkılar mühimdir fakat daha mühimi Sokullu Mehmet Paşa'nın adeta devrinin dil politikasına damgasını vuran çeviri faaliyetleridir. Kudretli bir bani ve hami olarak yapıp ettikleriyle Osmanlı toplumunda sanat-iktidar ilişkisinin simgesi hâline gelen bürokratlardan Sokullu Mehmet Paşa'nın tercüme faaliyetlerine verdiği olağanüstü destek dikkat çekicidir. Sultan II. Selim ve III. Murat adına telif ve tercüme faaliyetlerini desteklemekle kalmayıp padişahlara sunulan bazı Arapça kitapların da Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır. III. Murat ve III. Mehmet döneminde çeviri eserlerin sayısındaki artışta padişahların beklentileri birinci derecede etkili olmakla birlikte II. Selim döneminde başlayan ve bilhassa III. Murat döneminde yoğunlaşan çeviri faaliyetlerinde Sokullu'nun katkısı göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Sokullu, çağdaşı olan bazı yazarlar tarafından telif edilip devrin sultanına sunulan Arapça veya Farsça eserlerin bir kısmını da Türkçeye tercüme ettirmek suretiyle sadece bilgi aktarımına değil nesir dilinin gelişimine dolaylı katkı sağlamıştır. Devrin en gözde şairi Bâkî (ö.1588), bilginlerden Hoca Sadeddin (ö. 1599), Nevâlî (ö. 1595), Azmi Pir Mehmed (ö. 1582), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600), Mehmed Münşî (ö. 1591-92), Sipâhîzâde Mehmed (ö.1588), Âşık Çelebi ((ö. 1572) ve Prizrenli Şem'î (ö. 1602) gibi çok sayıda yetkin isim Sokullu adına eser tercüme etmişlerdir. Hatta Bâkî'nin mensur eserlerinin tamamı Sokullu'nun isteği üzerine yapılmış çevirilerdir. Kanunî döneminde ilki 1536, ikincisi 1558 yılında olmak üzere iki defa İstanbul'u ziyaret eden Kutbuddin Mekki'nin 1577 yılında III. Murat adına kaleme aldığı *El-i'lâm fi-Ahvâli Beledi'llâhi'l-Harâm* adlı Arapça kitabını, sultanın kütüphanesinde bulunduğu hâlde Sokullu Mehmet Paşa'nın Bâkî'ye tercüme ettirmesi dikkate değerdir.

Sonuç

15. ve 16. yüzyılda yani Osmanlı şiir dilinin klasikleşme sürecinde devşirme şairler marifetiyle divan şiirine Türkçe aşısı yapılmış ve bu aşı tutmuştur. Bu aşının bağbanları Türkçeyi diğer divan şairleri gibi köşkerin, konakların, medreselerin bahçelerinde değil Osmanlı kimliğini edindikleri Türk çiftçilerinin ekip biçtikleri kırsal bölgelerde öğrenmişlerdir. Bu husus Osmanlı şiir tarihi açısından son derece ilgi çekici ve değerlidir. Klasik tarzda şiir söyleyen Osmanlı şairlerinin genellikle toplumun eğitimli ailelerinden geldiği, hatta esnaf ve zanaatkâr zümresine mensup olanların bile sayıca azlığı dikkate alındığında çiftçi ailelerin veya sıradan köylü ya da esnafın himayesinde Türkçeyi öğrenen devşirmelerin medreseli ağzıyla değil de onlara oranla daha fazla günlük konuşma diliyle şiir söylemiş olmaları hayatın olağan akışına uygundur. Konuşma dilinin temel kalıplarının ve geniş kitlelerin dilinde itibar kazanıp dolaşıma girmiş mısraların mimarlıktaki devşirme

malzemeler gibi maharetli sanatkârlar marifetiyle farklı edebî metinlerde kullanımında da devşirme şairler öncülük etmiştir. Özellikle Rumelili şairlerin şiirlerinde belirgin biçimde görülen doğal ve sade anlatımda, tasvirlerde devşirme geleneğinin kazandırdığı bu tecrübenin ve edebiyat çevreleri arasındaki kültürel alışverişin payı vardır. Öte yandan devşirme kökenli şairlerin taşradan merkeze taşıdıkları söz varlığıyla yeniçeri ve kuloğlu zümresinin dönüştürerek merkezden taşraya aktardıkları edebî birikim Osmanlı Türkçesinin zenginleşmesine vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevad Paşa (2021), *Târîh-i Askerî-i Osmanî*. haz. Fatih Akyüz-Fatih Tetik. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Aksoy Sheridan, R. Aslıhan (2011), "Türk Halk Şiirini Sözlü Formül Kuramı Bağlamında İncelemek", *Milli Folklor*, 90, 70-77.
- Aksoy, Ömer (2018), "Türk Kültürü Etkisinde Teşekkül Eden Bir Edebî Gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 184-197.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2016), "Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir", *Söylenmemiş Sözler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Arendt, Hannah (2014), "Ne Kalıyor Geriye? Dil Kalıyor" Günter Gaus'la Söyleşi", *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm*, çev. İbrahim Yıldız. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Arslan, Ömer (2021), *Necâtî Bey'in XV. ve XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Tesiri*, DT. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Atsız (2022), *Divan-ı Türkî-i Basit'in Gramer ve Lûgatçesi*, haz. Mehmet Veysi Dörtbudak, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Atsız, (1934), *XV. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti*, İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Avşar, Ziya (2001), "Türki-i Basit'i Yeniden Tartışmak", *Bilig*, 18, 127-142.
- Aynur, Hatice (2009), "Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek". *Turkish Studies*, IV /5, 34-59.
- Aziz Efendi (1985), *Kanûn-nâme-i Sultânî li Aziz Efendi*, haz. Rhoads Murphey. Cambridge: Harvard University.
- Babacan, İbrahim (2015), "Sâyilî ve Türkçe Şiirleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 61-88.
- Batıslam, Hanife Dilek (2003), *Hasbîhâl-i Sâfî*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayraktar, Sema (2022), *Kalıp Sözler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beydilli, Kemal (2013), "Yeniçeri", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIII, 450-462.
- Cafer Efendi (2005), *Risâle-i Mi'mâriyye*. haz. İ. Aydın Yüksel. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Canım, Rıdvan (haz.) (2000), *Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Cassin, Barbara (2020), *Nostalji: İnsan ne zaman evindedir? Odysseus, Aeneas, Arendt*, çev. Seçil Kıvrak, İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları.
- Çalışkan, Yaşar (haz.) (1994), *Lâmû-zâde Abdullah Çelebi, Latifeler*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çapan, Pervin (haz.) (2005), *Tezkire-i Safîyî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Danışman, Zuhuri (1972), *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Doğan Averbek, Güler (2022). "Divan (Nazmî)". <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-nazmi-tees-1715> [Erişim: 29.01.2023]
- Doğan, Güler (2010), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, DT, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Ercan, Yavuz (1986), "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, 198, 679-725.
- Erünsal, İsmail E. (2021), "On Altıncı Asrın Kayıp Şairleri", *İskender Pala Armağanı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Erünsal, İsmail E. (2016), "II. Bâyezîd Dönemi Vüzerâsından ve Şuarâsından Cezerî Kasım Paşa (Sâfi) ve Yeni Bulunan Dîvân'ı". *Edebiyat Tarihi Yazuları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1997), *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Graf, Tobias P. (2017), *The Sultan's Renegades: Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, United Kingdom: Oxford University Press, p. 1-89.
- İsen, Mustafa (haz) (1994), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İsen, Mustafa (2010), "Osmanlı Şairlerinin Meslekî Konumları", *Tezkireden Biyografiye*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- İşli, H. Necdet ve Mehmet Kökrek (2017), *Yeniçeriler: Remizleri ve Mezar Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kafadar, Cemal (2017). *Kendine Ait Bir Roma*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaska, Çetin (2021), "Sâyilî'nin Farsça Dîvânı", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7,133-155.
- Kesik, Beyhan (2020), *Aydınlı Visâlî Dîvânı*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Kılıç, Filiz (haz.) (2010), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem (2022), *Yeniçeriler*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Köksal, M. Fatih (2002), "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Dîvân'ına Yeni Bakışlar", *Bilig*, 20, 101-123.
- Köprülüzade Mehmed Fuad (1928), *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Dîvân-ı Türkî-i Basit*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Krstic, Tijana (2015), *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Lybyer, Albert Howe (1987), *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, İstanbul: Süreç Yayınları.
- Mazıoğlu, Hasibe (1961), "Necâtî'nin Türk Dili ve Edebiyatının Gelişmesindeki Yeri", *Türk Dili*, X/114, 366-369.
- Mazıoğlu, Hasibe (1996), "Necâtî'nin Şiirlerinde Türkçenin Zenginliği", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (Bildiriler)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 95-110.
- Mehmed Neşrî (2008), *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları.
- Mermer, Ahmet (2009), "Türkî-i Basit'e Yeni Bir Bakış", *Turkish Studies*, IV/5, 262-278.
- Moyle, Natalie Kononenko (1990), *The Turkish Minstrel Tale Tradition*, New York& London: Garland Publishing.
- Nahifi Mehmet Efendi (2019), *Cevâhirü'l-Menâkıb*, haz. İbrahim Pazan. İstanbul: Türkiye Yazama Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Nicolas de Nicolay (2014), *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*, Editörler: Marie-Christine Gomez-Gérard ve Stefanos Yerasimos, Çev: Şirin Tekeli ve Menekşe Tokyay. Kitap Yayınevi.
- Özbaran, Salih (2004). *Bir Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özbek, Özgül (2017), *Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-metin-dizin)*, DT. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Özcan, Abdülkadir (1994), "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX, 254-257.

- Öztürk, Murat (2014), "Divan Şairinin Nimet ve İktidar Ekseninde Ulusları Ötekileştirmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, LI, 63-88.
- Sabuncu, Zeynep (haz) (2005), *Va'dî'nin Fîrûz u Dil-efrûz Mesnevisi*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Sariyannis, Marinos (2005), "Mobs, Scamps and Rebels in Seventeenth-Century İstanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary". *International Journal of Turkish Studies*, 11/1-2, 1-15.
- Savan, Mehmet ve Süreyya Uzun-Pekşen (2022), "Yeniçeri Şair Evreni ve Son Yeniçeri Şairlerden Galatalı Hüseyin Ağa'nın Dünyası", *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın Asi Kulları, 1700-1826*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 287-393.
- Sevgi, Ahmet ve Hakan Sevindik (haz) (2016), *Cezerî Kasım Paşa Sâfi Dîvânı*, Konya: Palet Yayınları.
- Stavrides, Theoharis (2016), "From Byzantine Aristocracy to Ottoman Ruling Elite: Mahmud Pasha Angelović and His Christian Circle, 1458-1474", *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Edited by Christine Isom-Verhaaren and Kent F. Schull, Indiana: Indiana University Press, 55-65.
- Tarlan, Ali Nihat (1963), *Necâtî Beg Dîvânı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Tezcan, Semih (2010), "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı", *Bilig*, 54, 255-267.
- Tolasa, Harun (2002), *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Toroser, Tayfun (haz) (2011), *Kavanin-i Yeniçeriyân [Yeniçeri Kanunları]*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üst, Sibel (2011), *Edirneli Nazmî Dîvânı*. DT. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Yağcı, Öner (2000), *Köroğlu, Yaşamı ve Şiirleri*, İstanbul: Gün Yayınları.
- Yaman, Bahattin (2008), "1545 Yılı Osmanlı Saray Sanatkârları", *Belleten*, 264, 501-534.
- Yılmaz, Gülay (2009), "Becoming a Devşirme: The Training of Conscripted Children in the Ottoman Empire", *Children in Slavery Through the Ages*, Edited by Gwyn Campbell, Suzanne Miers and Joseph C. Miller, Ohio: Ohio State University Press, s.119-134.
- Yılmaz, Gülay (2014), "Son Kalan Eşkal Defterlerine Göre Devşirmeliğin Bilinmeyenleri", *Atlas Tarih*, 25, 36-43.
- Yılmaz, Gülay (2021), "Body Politics and the Devşirmes in the Early Modern Ottoman Empire: The Conscripted Children Herzegovina", *Children and Childhood in the Ottoman Empire From the 15th to the 20th Century*, Editor: G. Yılmaz, F. Zachs, Edinburg: Edinburg University Press, 2021.
- Yücel, Yaşar (haz.) (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Müminîn, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.